

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده حقوق

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی

عنوان:

بررسی فقهی حقوقی مجازات رجم

استاد راهنما:

دکتر جلال الدین قیاسی

استاد مشاور:

دکتر عادل ساریخانی

نگارنده:

مهدی یار رحماندوست

تابستان ۱۳۹۲

چکیده

”رجم“، مجازاتِ زنای محصنه در فقه اسلامی و حقوق ایران است. مجازاتی که از سوی مجامع بین‌المللی مورد هجمه شدید است و در سال‌های اخیر از سوی برخی فقیهان و حقوقدانان مسلمان نیز مورد نقد قرار گرفته و استدلال‌هایی در مخالفت با آن مطرح شده است. در این پایان‌نامه پس از بررسی ادله نفی و اثبات به این نتیجه رسیدیم که قرآن کریم دلالتی بر مجازات رجم ندارد، بلکه برخی از آیات آن به نحوی با آن در تنافی است. و اما در روایات اگرچه آنچه از سنت فعلی معصومین اطهار علیهم‌السلام منقول است خدشه‌ها و تناقضات فراوانی دارد، لکن کثرت و قوت روایات حاکی از سنت قولی، تردیدی در وجود این مجازات در اسلام باقی نمی‌گذارد، و البته برخی از این روایات رویکرد اسلام را در حذف و جلوگیری از اجرای آن نشان می‌دهد. نکته دیگر ادعای مخالفت فطرت انسان‌ها با چنین مجازاتی است که آن را امری قابل اعتنا دیدیم. در نهایت در حلّ تقابل موجود میان ادله اثبات و نفی، تشریح رجم در صدر اسلام را حاصل شرایط آن زمان دانسته و اجرای آن به دست غیر معصوم را محلّ تردید دانستیم. ضمن اینکه این احتمال را قوی دانستیم که رجم مجازاتی صرفاً ترذیلی بوده و سالب حیات نباشد.

کلید واژه‌ها: حدود، مجازات، رجم، سنگسار.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
۱	الف: بیان مسأله.....
۱	ب: سؤال اصلی.....
۲	ج: فرضیه.....
۲	د: سابقه پژوهش.....
۳	ه: ضرورت تحقیق.....
۳	و: هدف تحقیق.....
۳	ز: سامانه تحقیق.....
۵	فصل اول: کلیات.....
۶	۱-۱- رجم در لغت و اصطلاح.....
۶	۱-۱-۱- لغت رجم.....
۶	۱-۱-۱-۱- رجم به معنی سنگسار.....
۹	۱-۱-۱-۲- رجم به معنی اخراج.....
۱۵	۱-۱-۱-۳- رجم به معنی طرد.....
۱۷	۱-۱-۲- اصطلاح رجم.....
۱۸	۱-۲- شرایط و کیفیات رجم.....
۱۹	۱-۲-۱- اشتراط احسان در ثبوت رجم.....
۱۹	۱-۲-۱-۱- احسان در فقه.....
۲۲	۱-۲-۱-۲- احسان در قانون سابق.....
۲۵	۱-۲-۱-۳- احسان در قانون جدید.....
۲۷	۱-۲-۲- کیفیات اجرای رجم.....

۲۸ لزوم ابتدای به رجم توسط شهود و قاضی
۳۱ لزوم حضور عده‌ای از مؤمنین در اجرای حد
۳۳ لزوم قراردادن مجرم در گودال
۳۴ سقوط حد در پی فرار مُقِر
۳۵ اندازه سنگها
۳۷ پیشینه تشریح مجازات رجم
۳۷ اُمم سابقه
۳۸ یهود
۴۰ مسیحیت
۴۳ ایران
۴۵ رجم در قانون مجازات کنونی
۵۱ بازتابهای مجازات رجم
۵۱ بین المللی
۵۴ داخلی
۵۴ برخی از عکس العمل های مسؤولین
۵۵ یک حکایت تأمل برانگیز
۵۷ فصل دوم: بررسی ادله رجم
۵۸ ۱-۲ ادله مثبتین رجم
۵۸ ۱-۱-۲ رجم در قرآن
۵۸ ۱-۱-۱-۲ شأن نزول آیه ۴۱ سوره مبارکه مائده
۵۹ ۱-۱-۱-۲ تبیین استدلال
۶۳ ۲-۱-۱-۲ تأملاتی در استدلال به این آیه
۶۳ ۱-۲-۱-۱-۲ وجود حکم رجم در تورات
۶۴ ۲-۲-۱-۱-۲ ادعای رجم دو یهودی زناکار به حکم پیامبر ﷺ
۶۸ ۳-۲-۱-۱-۲ ارتباط آیات سوره مبارکه مائده با داستان رجم یهودیان زناکار
۶۹ ۴-۲-۱-۱-۲ استناد به بقاء حکم تورات در اسلام
۷۰ ۲-۱-۱-۲ وجود آیه رجم در قرآن
۷۰ ۱-۲-۱-۲ تبیین بحث
۷۱ ۱-۲-۱-۲ تأملاتی در مورد این ادعا
۷۱ ۱-۱-۲-۱-۲ ادعای نسخ تلاوت

- ۷۵.....۲-۱-۲-۱-۱-۲-عدم تواتر آیه ادعایی.....
- ۷۶.....۳-۱-۲-۱-۱-۲-اشکالات ادبی.....
- ۷۸.....۴-۱-۲-۱-۱-۲-اشکال در دلالت.....
- ۷۸.....۵-۱-۲-۱-۱-۲-احتمال اخذ از تورات.....
- ۸۰.....۲-۱-۲-رجم در سنت.....
- ۸۲.....۱-۲-۱-۲-رجم در سیره عملی معصومین اطهار علیهم السلام.....
- ۸۲.....۱-۱-۲-۱-۲-رجم دو یهودی زناکار.....
- ۸۳.....۲-۱-۲-۱-۲-حکایت رجم ماعز.....
- ۸۷.....۳-۱-۲-۱-۲-زن غامدی.....
- ۹۰.....۴-۱-۲-۱-۲-زن حامله.....
- ۹۵.....۵-۱-۲-۱-۲-حامله‌ای دیگر.....
- ۹۷.....۶-۱-۲-۱-۲-شُراحة همدانیه.....
- ۱۰۰.....۷-۱-۲-۱-۲-مردی از مزینه.....
- ۱۰۵.....۸-۱-۲-۱-۲-قضایای مختلفه.....
- ۱۱۱.....۲-۲-۱-۲-رجم در کلام معصومین اطهار علیهم السلام.....
- ۱۱۲.....۱-۲-۲-۱-۲-روایاتی که صریحاً در صدد بیان وجوب حکم رجمند.....
- ۱۱۵.....۲-۲-۲-۱-۲-روایاتی که در صدد بیان شرایط ثبوت و اثبات و یا کیفیات اجرای رجمند.....
- ۱۲۲.....۳-۲-۱-۲-اجماع.....
- ۱۲۲.....۱-۳-۲-۱-۲-استناد به اجماع.....
- ۱۲۳.....۲-۳-۲-۱-۲-تأملاتی در استناد به اجماع.....
- ۱۲۶.....۲-۲-ادله نافی رجم.....
- ۱۲۶.....۱-۲-۲-استناد به قرآن در نفی رجم.....
- ۱۲۷.....۱-۱-۲-۲-آیه ۱۵ سوره مبارکه نساء.....
- ۱۲۷.....۱-۱-۱-۲-۲-مراد از «الفاحشه».....
- ۱۲۷.....۱-۱-۱-۲-۲-فاحشه در لغت.....
- ۱۳۰.....۲-۱-۱-۲-۲-تفسیر فاحشه به مساحقه.....
- ۱۳۴.....۳-۱-۱-۲-۲-تفسیر فاحشه به زنا.....
- ۱۳۶.....۲-۱-۱-۲-۲-مراد از «نساءکم».....
- ۱۳۶.....۱-۲-۱-۱-۲-۲-زنان مؤمن.....
- ۱۳۷.....۲-۲-۱-۱-۲-۲-زنان شوهردار.....
- ۱۳۸.....۳-۲-۱-۱-۲-۲-زنان آزاد.....

- ۱۳۹.....۲-۱-۱-۲-۲-۴- زنانه شوهردار آزاد مؤمن.....
- ۱۳۹.....۲-۱-۱-۲-۲-۵- مطلق زنانه.....
- ۱۴۰.....۲-۱-۱-۲-۳- مراد از «أمسكوهنَّ فی البیوت حتَّى یتوفَّاهنَّ المَوت».....
- ۱۴۰.....۲-۱-۱-۳-۱- حبس خانگی.....
- ۱۴۰.....۲-۱-۱-۳-۲- پیشگیری از تکرار جرم.....
- ۱۴۱.....۲-۱-۱-۳-۳- بازداشت موقت.....
- ۱۴۲.....۲-۱-۱-۴- مقصود از «سبیل».....
- ۱۴۲.....۲-۱-۱-۴-۱- رجم و جلد و نفی.....
- ۱۴۵.....۲-۱-۱-۴-۲- ازدواج.....
- ۱۴۶.....۲-۱-۱-۴-۳- توبه.....
- ۱۴۷.....۲-۱-۱-۴-۴- هدایت نمودن مرتکب به راه خیر و سلامت.....
- ۱۴۷.....۲-۱-۱-۴-۵- اقامه حد.....
- ۱۴۸.....۲-۱-۱-۴-۶- حد جلد.....
- ۱۵۰.....۲-۱-۲-۱- آیه ۱۹ سوره مبارکه نساء.....
- ۱۵۲.....۲-۱-۲-۳- آیه ۲۵ سوره مبارکه نساء.....
- ۱۵۳.....۲-۱-۳-۱- معنی «أحصنَّ».....
- ۱۵۴.....۲-۱-۳-۱- ازدواج.....
- ۱۵۴.....۲-۱-۳-۲- اسلام.....
- ۱۵۵.....۲-۱-۳-۳- عقت.....
- ۱۵۷.....۲-۱-۳-۲- معنی فاحشه.....
- ۱۵۸.....۲-۱-۴-۱- آیه ۱ سوره مبارکه نور.....
- ۱۵۹.....۲-۱-۴-۵- آیه ۲ سوره مبارکه نور.....
- ۱۵۹.....۲-۱-۵-۱- تبیین موضوع و حکم.....
- ۱۵۹.....۲-۱-۵-۱- معنی زنا.....
- ۱۶۰.....۲-۱-۵-۲- علت ذکر «الزَّانیة» همراه با «الزَّانی».....
- ۱۶۰.....۲-۱-۵-۳- عمومیت «الزَّانیة و الزَّانی».....
- ۱۶۱.....۲-۱-۵-۴- معنی «فاجلدوا».....
- ۱۶۳.....۲-۱-۵-۲- نحوه استدلال بر نفی رجم.....
- ۱۶۳.....۲-۱-۵-۱- الف و لام حصر.....
- ۱۶۴.....۲-۱-۵-۲- تخصیص باید به کفر ضعیفتر باشد.....
- ۱۶۵.....۲-۱-۵-۳- مخصَّص قرآن باید قطعی باشد.....
- ۱۶۷.....۲-۱-۶- آیه ۳ سوره مبارکه نور.....

- ۱۷۱ ۷-۱-۲-۲ - آیه ۸ سوره مبارکه نور
- ۱۷۲ ۸-۱-۲-۲ - آیه ۳۰ سوره مبارکه احزاب
- ۱۷۴ ۹-۱-۲-۲ - آیه ۱ سوره مبارکه طلاق
- ۱۷۹ ۲-۲-۲ - استناد به سنت در نفی رجم
- ۱۷۹ ۱-۲-۲-۲ - آنچه اثبات رجم را محال می‌نمایاند
- ۱۷۹ ۱-۱-۲-۲ - لزوم عدالت شهود
- ۱۸۱ ۲-۱-۲-۲ - اشتراط اجتماع چهار شاهد در شهادت بر زنا
- ۱۸۲ ۳-۱-۲-۲ - شروط اداء شهادت
- ۱۸۳ ۴-۱-۲-۲ - تشریح حدّ قذف
- ۱۸۵ ۱-۵-۱-۲-۲ - روایاتی در ردّ حجّیت اقرار
- ۱۸۷ ۲-۵-۱-۲-۲ - روایات مثبت حجّیت اقرار
- ۱۸۹ ۲-۲-۲-۲ - آنچه ثبوت رجم را محال می‌نمایاند
- ۱۹۲ ۳-۲-۲-۲ - آنچه اجرای رجم را محال می‌نمایاند
- ۱۹۲ ۱-۳-۲-۲ - سقوط اجرای حکم در صورت فرار مجرم از گودال
- ۱۹۵ ۲-۳-۲-۲ - سقوط اجرای حکم در صورت فرار شهود
- ۱۹۷ ۳-۳-۲-۲ - لزوم شرکت برخی از مؤمنین در اجرای رجم
- ۱۹۹ ۴-۲-۲-۲ - نهی از قتل صبر
- ۲۰۰ ۵-۲-۲-۲ - خطبه رسول اکرم ﷺ در حجّه الوداع
- ۲۰۲ ۶-۲-۲-۲ - روایات ناظر به تسامح در مورد زناکار محصن
- ۲۰۴ ۳-۲-۲ - فطرت
- ۲۰۵ ۳-۳-۲-۲ - آیا حکم رجم بر خلاف فطرت است؟
- ۲۰۷ ۳-۲ - جمع بین ادلّه
- ۲۰۷ ۱-۳-۲ - مقتضیات زمان و مکان
- ۲۰۸ ۱-۱-۳-۲ - مقصود از مقتضیات زمان و مکان
- ۲۱۰ ۲-۱-۳-۲ - تأثیر مقتضیات زمان بر حکم رجم
- ۲۱۳ ۲-۳-۲ - حدود در عصر غیبت معصومین علیهم‌السلام
- ۲۱۴ ۱-۲-۳-۲ - ادلّه جواز اجرای حدود
- ۲۱۴ ۱-۱-۲-۳-۲ - منجر به فساد شدن تعطیلی حدود
- ۲۱۴ ۲-۱-۲-۳-۲ - اطلاق ادلّه حدود
- ۲۱۵ ۳-۱-۲-۳-۲ - روایت حفص به غیاث

- ۲۱۷ مقبولة عمر بن حنظلة و مشهوره ابن خديجه ۴-۱-۲-۳-۲
- ۲۱۹ ادله منع اجرای حدود در عصر غیبت ۲-۲-۳-۲
- ۲۱۹ روایت دعائم الاسلام ۱-۲-۲-۳-۲
- ۲۱۹ پیوستگی نظام جزایی اسلام به سایر نظامهای آن ۲-۲-۲-۳-۲
- ۲۲۰ اصل عدم ولایت اشخاص بر یکدیگر ۳-۲-۲-۳-۲
- ۲۲۳ غیر مهلك بودن سنگسار ۳-۳-۲
- ۲۲۴ روایات دال بر تنبیهی بودن رجم ۱-۳-۳-۲
- ۲۲۴ نهی از زدن سنگ به سر و صورت ۱-۱-۳-۳-۲
- ۲۲۶ تعیین ضوابط غیر مرگبار برای رجم ۲-۱-۳-۳-۲
- ۲۲۷ تفسیر رجم به صورت مجازات تنبیهی ۳-۱-۳-۳-۲
- ۲۳۰ رجم برای آنچه کیفرش اعدام نیست ۴-۱-۳-۳-۲
- ۲۳۱ اعدام به روش متعارف، در جرائم سنگین تر ۵-۱-۳-۳-۲
- ۲۳۲ اعتراض معصومان به رجم مرگبار ۶-۱-۳-۳-۲
- ۲۳۴ پاسخ به شبهات ۲-۳-۳-۲
- ۲۳۴ چرا این مجازات، نامحدود و مبهم است؟ ۱-۲-۳-۳-۲
- ۲۳۴ چرا کیفر زنای غیر محصنه سنگین تر از محصنه است؟ ۲-۲-۳-۳-۲
- ۲۳۵ آیا حفظ حقوق جامعه در گرو سنگسار اعدامی نیست؟ ۳-۲-۳-۳-۲
- ۲۳۵ در سنگسار تنبیهی نیز کرامت آدمی نقض می گردد! ۴-۲-۳-۳-۲
- ۲۳۶ چرا معصومان با مرگبار بودن سنگسار، مخالفت صریح نکرده اند؟ ۵-۲-۳-۳-۲
- ۲۳۷ جمع بندی و نتیجه گیری ۲۳۷
- ۲۳۹ فهرست منابع و مأخذ ۲۳۹

مقدمه

الف: بیان مسأله

"رجم"، یکی از سنگین ترین مجازات‌هایی است که در شریعت‌ها و امت‌های پیشین معمول و مرسوم بوده و توسط دین مبین اسلام نیز با قیود و شرایطی مورد امضاء قرار گرفته است. برای شناساندن اجمالی رجم می‌توان گفت این مجازات سلب حیات مجرم است بوسیله سنگباران نمودن او و در مورد کسی صورت می‌گیرد که در عین واجد بودن همسری دائم که امکان استمتاع از او را دارد، مرتکب عمل زنا شود. و البته شرایط و دقایق زیادی در کیفیات و لوازم آن وجود دارد که در جای خود تفصیلاً به آن خواهیم پرداخت.

مسأله این است که این مجازات امروزه مورد نقد و ایراد فراوان قرار گرفته و موضع تشکیک و انکار است. در زمینه تشکیک در رجم دو رویکرد را می‌توان از یکدیگر تفکیک نمود؛ اول: تشکیک در صحت اجرای رجم؛ و دوم: تشکیک در اصل مشروعیت مجازات رجم.

رویکرد اول سابقه بیشتری دارد و پس از پیروزی انقلاب و تشکیل دولت اسلامی ایران نیز بطور جدی‌تری مطرح شده و مورد پذیرش برخی مسؤولین نظام و فقهای عظام قرار گرفته است. لکن رویکرد دوم امری است که پذیرش آن تقریباً مساوی مخالفت با اجماع فقها و تواتر روایات است و عمدتاً در چند سال اخیر و در فضای مجازی بیان شده است و طرح آن بصورت علنی نیاز به مقدمه‌چینی‌های علمی بیشتری دارد. موضوع بحث ما همین رویکرد دوم یعنی بررسی ادله مشروعیت مجازات رجم و ارزیابی استدلال‌های نافی آن است.

ب: سؤال اصلی

مقتضای ادله فقهیه در خصوص مشروعیت مجازات رجم چیست؟

ج: فرضیه

بنظر میرسد مجازات رجم مقصود اصلی شارع مقدس نبوده و بنا بر عرف و ضرورت زمانه صدر اسلام مورد امضاء قرار گرفته است. و اما حکم اصلی و اولی اسلام در مورد این مجازات حرمت است و امروزه که آن عرف و ضرورت زائل شده است باید به حکم اولی عمل نمود.

د: سابقه پژوهش

شاید بتوان گفت بحث رجم در تمامی جوامع فقهی در بردارنده مباحث جزایی وجود دارد. لکن با این قید که در اصل وجود و وجوب رجم هیچ اختلافی میان ایشان دیده نمی شود و اصولاً همین اجماع موجب شده فقها اهتمام چندانی به بیان استدلال در این زمینه نداشته باشند. پس می توان گفت تردید در اصل مشروعیت رجم، در فقه و حقوق اسلامی، موضوعی است کاملاً جدید و در کتب فقهی سابقه ندارد. لذا اگرچه در نقل و بررسی ادله مثبتین رجم از کتب مختلف فقهی بهره برده ایم اما منبع ما در جمع آوری ادله مخالفین رجم مقالات و نوشتارهایی است که عمده آنها در فضاهای اینترنتی منتشر گردیده است. در این زمینه منابعی که تحت عنوان کتاب، به تشکیک در مشروعیت رجم پرداخته اند، از قرار زیر است:

۱. ترکشوند، امیرحسین. **رجم سنگسار**. ۱۳۹۰/۱۲/۱۹، www.baznegari.persianblog.ir.
۲. ----- **نسخ سنگسار توسط اسلام**. ۱۳۹۱/۶/۲۵، www.baznegari.persianblog.ir.
۳. فخار طوسی، جواد. **طرح احتمالی جدید پیرامون یک حکم فقهی**. تهران: گنج معرفت، چاپ اول (۱۳۹۰).

و موضوع اصلی مقالات زیر نیز بحث در مشروعیت مجازات رجم است:

۱. بهرامی، محمد. «حقوق کیفری اسلام در ترازوی منتقدان (سنگسار)». **پژوهشهای قرآنی**، شماره ۵۳ (بهار ۱۳۸۷)، ص ۲۰۶.
۲. جتائی، محمدابراهیم. «بررسی مبانی فقهی رجم (سنگسار) ثبوتاً و اثباتاً». **نشریه فقه**، شماره ۶۵، ص ۱۲۷.
۳. زاهدی، حسین. «قصه پر غصه سنگسار»، ۱۳۹۰/۱۲/۱۹، www.iran-emrooz.net.
۴. صولت، رضا. «دولت پایدار سنگسار»، ۱۳۹۲/۰۴/۱۷، <http://iwpr.net>.

۵. کدخدایی، محمد رضا. «بررسی حکم سنگسار در اسلام و جریان شناسی تشکیک و انکار آن». **فصلنامه تخصصی فقه**، ۶۷، (فروردین ۱۳۹۰)، ص ۷۳.
۶. موسوی بجنوردی، سید محمد. «نگاهی جدید به مشروعیت حدّ رجم در فقه اسلامی». **نشریه یاد**، شماره ۷۰، ص ۱۶۸.
۷. شبان، مهدی. «سنگسار قانون اسلام یا عطوفت اسلامی»، ۱۳۹۱/۶/۱۳، Persian.makarem.ir.

ه: ضرورت تحقیق

امروزه مجازات رجم با توجه به ظاهر بیرحمانه ای که دارد مورد انتقاد فراوان قرار گرفته و موجب شده است شریعت اسلام نیز - که آیین رأفت و رحمت است - متّهم به خشونت گرایمی شود، و از سوی مجامع بین المللی و مدّعیان حقوق بشر مورد طعن و هجمه قرار گیرد، و در پی آن ممالک اسلامی را نیز با اشکال مواجه کرده و زمینه در تقابل قرار گرفتن اسلام و حکومت‌های اسلامی را با اعلامیه های حقوق بشری بین المللی فراهم آورده است، از سوی دیگر همین امر موجب شده است که در اذهان مسلمانان نیز سؤالات و شبهاتی در مورد حکم رجم، بلکه در مورد اصل اسلام جای بگیرد. ما به عنوان معتقدان و متدینان به دین مبین اسلام هیچگاه از اعتقاد و عمل به قوانین و دستورات حکیمانه شارع مقدّس دست برنخواهیم داشت، لذا اکیداً لازم است در جهت رفع شبهات و تردیدهای مهم و اساسی مطرح در این زمینه، چه به قصد ارائه به جهانیان و چه برای وصول به نتیجه ای اقناع کننده برای خود، بررسی های عمیقی نموده و با نگاهی نو و تحقیقی جامع، سعی در ارائه استدلال‌هایی علمی و متقن داشته باشیم.

و: هدف تحقیق

وصول به نظر شارع مقدّس در باب مجازات رجم و ارائه نظریه ای مستدل، اقناع کننده و قابل استناد در مورد صحّت یا بطلان این حکم.

ز: سامانه تحقیق

این پایان نامه در دو فصل کلی سامان یافته است؛ در فصل اول پس از بررسی مفهوم رجم در لغت، به بیان مفهوم اصطلاحی آن در فقه و حقوق پرداختیم، پس از آن نگاهی گذرا به پیشینه

مجازات رجم انداختیم، و سپس جایگاه آن را در حقوق کنونی ایران تبیین نمودیم. در فصل دوم وارد اصل بحث شده ابتدا ادله فقهیه تشریح رجم را تشریح نموده، روایات کثیره‌ای را دال بر وجوب آن یافتیم. در مبحث دوم از این فصل، ادله مختلف و پراکنده‌ای را که در نفی رجم مطرح شده است در سه بخش کتاب، سنت، و فطرت تدوین نموده و به تبیین و بررسی آنها پرداختیم. سعی شد از مطرح نمودن بیانات سست و بی پایه پرهیز شود و در عین حال آنچه مستدلاً بیان می‌شود نیز مورد ارزیابی قرار گیرد. در مجموع به این نتیجه رسیدیم که در نفی رجم نیز ادله قابل قبولی وجود دارد که با روایات مثبت رجم در تنافی است. پس در مبحث سوم سه جمع میان ادله نفی و اثبات رجم ارائه نمودیم.

والحمد لله رب العالمین

فصل اوّل:

كَلِمَات

۱-۱-۱- رجم در لغت و اصطلاح

۱-۱-۱- لغت رجم

ریشه‌یابی لغت رجم از آن‌رو اهمّیت دارد که برخی با مغایر دانستن معنای اصلی آن با سنگسار، در استنباط این مجازات از ادلّه فقهی تشکیک می‌کنند. در این مقام سعی ما بر این است که این اقوال را تبیین و تحلیل نماییم.

۱-۱-۱-۱- رجم به معنی سنگسار

در کتب و اژه‌شناسان لغت عرب که بنگریم می‌بینیم اکثر ایشان نخستین معنی مدخل (ر ج م) را "قتل" و اصل آن را "سنگ زدن" دانسته‌اند:
العین:

« رجم در قرآن کریم به معنی "قتل" در مورد نوح عليه السلام آمده است، و رجم "پرتاب کردن" سنگ است.»^۱

الصباح:

« رجم به معنی "قتل" است، و اصل آن "پرتاب کردن سنگ" است.»^۲

معجم مقائیس اللغة:

« راء و جیم و میم اصلی واحد است که به معنی واحدی برمی‌گردد و آن "پرتاب نمودن" سنگ است.»^۳

مفردات راغب:

۱- خلیل بن احمد فراهیدی، کتاب العین، چاپ دوم (قم: هجرت، ۱۴۱۰ق)، جلد ۶، ص ۱۱۹.
۲- اسماعیل بن حماد جوهری، الصباح - تاج اللغة و صحاح العربیة، چاپ اول (بیروت: دارالعلم للملایین، ۱۴۱۰ق)، جلد ۵، ص ۱۹۲۸.
۳- احمد بن فارس بن زکریا، معجم مقائیس اللغة، چاپ اول (قم: دفتر تبلیغات حوزه عملیة قم، ۱۴۰۴ق)، جلد ۲، ص ۴۹۳.

«رجام» به معنی «سنگ» است و رجم، «انداختن رجام». خداوند تعالی می‌فرماید: «لَئِنْ لَمْ تَنْتَهَ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ» (شعراء، ۱۱۶)؛ یعنی از کشته‌شدگان، به وقیح‌ترین صورت کشته شدن.^۱

لسان العرب:

«رجم به معنی «قتل» است. و در قرآن کریم، چندین بار رجم به معنی قتل آمده است، و به این خاطر به قتل، رجم گفته‌اند که وقتی می‌خواستند شخصی را بکشند آنقدر به او تیر می‌زدند تا بمیرد. سپس به هر «قتلی» رجم گفته شده و یکی از مواردش رجم دو تیب است هنگامی که زنا کنند، و اصل آن «زدن با سنگ» است.^۲»

تاج العروس:

رجم به معنی «قتل» است و از آن رجم نمودن دو تیب است هنگامی که زنا کنند. و گفتار خداوند تعالی که فرمود: «لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ» (شعراء، ۱۱۶)؛ به همین معنا تفسیر شده است. یعنی از کشته‌شدگان به وقیح‌ترین صورت کشته شدن.^۳

اما مسأله در همین جا پایان نمی‌یابد و می‌بایست برخی کلمات و نقلهای دیگر را نیز از نظر گذرانید. در کتب لغت به غیر از معنای مذکور معانی دیگری نیز برای این لغت ذکر شده است. به عنوان مثال ابن منظور در لسان العرب معانی زیر را نیز برای «رجم» ذکر کرده است:

- ۱- لعنت کردن، ۲- جدایی انداختن، ۳- راندن، ۴- گمان، ۵- دشنام دادن، ۶- چیزی که با آن سنگسار کنند، ۷- از روی حدس و گمان سخن گفتن، ۸- سنگهایی که بر گورها می‌نهند، ۹- دوست و همنشین.^۴

در قرآن کریم نیز که می‌نگریم می‌بینیم برخی از استعمالات این لفظ، اظهر بلکه ظاهر در این معانی دیگر است، به عنوان مثال در المحيط فی اللغة آمده است:

«سخن خدای عزوجلّ که می‌فرماید: «لَارْجَمْتِكَ وَاهْجَرْنِي مَلِيّاً» (هود، ۹۱)؛ یعنی حتماً درباره تو چیزی می‌گویم که تو را ناخوش آید و تو را قطعاً دشنام خواهم داد.»^۵

و صحاح اللغة می‌گوید:

۱- حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن، چاپ اول (بیروت: دار العلم، ۱۴۱۰ق)، ص ۱۴۵.
۲- محمد بن مکرّم [ابن منظور]، لسان العرب، چاپ سوم (بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۴ق)، جلد ۱۲، ص ۲۲۶.
۳- محب الدین واسطی زبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، چاپ اول (بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۴ق)، جلد ۱۶، ص ۲۷۱.
۴- ر.ک: محمد بن مکرّم [ابن منظور]، لسان العرب، پیشین، جلد ۱۲، ص ۲۲۶.
۵- صاحب بن عباد، المحيط فی اللغة، چاپ اول (بیروت: عالم الكتاب، ۱۴۱۴ق)، ج ۷، ص ۱۰۲.

«و [معنی دیگر] رجم آن است که شخص از روی گمان سخن بگوید، خداوند تعالی فرماید:

«رَجَمًا بِالْغَيْبِ» (کَهِف ۲۲)»^۱

راغب در مفردات آورده است:

«الشَّيْطَانُ الرَّجِيمُ» یعنی طرد شده از خوبی‌ها و از مراتب عالیه. خداوند می‌فرماید: «فَاسْتَعِذْ

بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (نَحْل، ۹۸)»^۲

و در لسان العرب آمده است:

«خداوند تعالی در مورد شهاب‌های آسمانی می‌فرماید: «وَجَعَلْنَاهَا رَجُومًا لِلشَّيَاطِينِ»

(مَلِك، ۵)؛ یعنی آنها را پرتاب شوندگانی قرار دادیم بر آنها.»^۳

حال که چنین است نمی‌توان به طور قطع ادعا نمود که در منابع، هر کجا لفظ «رجم» به کار برده شده مقصود سنگ زدن منتهی به قتل است. و اصولاً ممکن است معنی اصلی و اولیه آن، یکی از آن معانی دیگر بوده و بر اثر استعمالات متشرعین معنی «سنگ زدن» و «قتل» پیدا کرده باشد، همانطور که صاحب «التحقیق» در تحقیق معنی ماده «رجم» آن را به اصلی جامع‌تر از «سنگ زدن» برگردانده است:

«حق آنست که اصل معنی این ماده [رجم]، پرتاب کردن چیزی به سوی شخص یا موضوعی معین است، اعم از اینکه آن چیز سنگ باشد یا هر چیز دیگری از جمادات باشد و یا کلام باشد، یا امری معنوی باشد. پس گفته می‌شود: زید را با سنگ رجم کردم، یا با قطعه‌های آهن، یا با کلماتی خشونت‌آمیز و شدید، یا با قهر و قطع نمودن لطف و رحمت. و در این ماده پرتاب کننده و پرتاب شونده و آنچه به او چیزی پرتاب می‌شود لحاظ می‌شوند؛ ولی در رمی، فقط پرتاب کننده و آنچه که پرتاب می‌کند لحاظ می‌شود. پس معلوم شد که «پرتاب کردن سنگ» و «فحش» و «بدگویی» و «لعن» از مصادیق آن اصل است. و اما «طرد» و «قتل» و «جدایی» از آثار و لوازمش است.»^۴

لکن به هر حال لفظ رجم در لسان متشرعین به معنی سنگسار است و عمده کتب لغت نیز در بیان اصل معنای این ریشه همین معنا را اختیار کرده‌اند.

۱- اسماعیل بن حماد جوهری، الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربية، پیشین، جلد ۵، ص ۱۹۲۸.

۲- حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن، پیشین، ص ۱۴۵.

۳- محمد بن مکرم [ابن منظور]، همان.

۴- حسن مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، چاپ اول (تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۸)، ج ۴، ص ۷۴.

۱-۱-۱-۲ رجم به معنی اخراج

یکی از محققین^۱ پس از بیان مقدمه ای در لزوم اجتهاد در لغت، به بررسی استعمال ریشه رجم در قرآن می پردازد و در نهایت اینگونه نتیجه گیری می کند که "رجم" در اصل به معنی "بیرون راندن" است و دیگر استعمالات آن، بازگشت به این معنا دارند.

خلاصه کلام ایشان از قرار زیر است:

الف) قول لغویین حجت نیست و لذا در اجتهاد، "اجتهاد در لغت" نیز لازم است، خصوصاً که مستند بسیاری از عالمان و اثره شناس عرب، آیات و روایات است حال آنکه فقیهان در برداشت از آیات و روایات نسبت به عالمان لغت اولویت دارند. به تعبیر دیگر می توان گفت عالمان لغت با نمونه برداری از برداشت های فقیهان در قرن دوم و سوم هجری، برای واژگان عرب معنی یابی کرده اند و همین مستند فقهای دیگر شده است.

ب) یکی از منابع مهم "اجتهاد در لغت"، قرآن کریم است که به "لسان عربی مبین" یعنی زبان عربی آشکار و بدون اجمال و ابهام نازل شده است.

ج) در هیچ یک از استعمالات قرآنی ریشه رجم سخنی از "قتل" نیست:

۱- «الرَّجِيمُ»: که در شش موضع از قرآن کریم آمده است^۲ و در تمامی موارد وصف شیطان است؛ «الشیطان الرجیم»؛ (شیطان بیرون رانده شده).

۲- «الْمَرْجُومِينَ»: «قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهَ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ» (شعراء، ۱۱۶)؛ (گفتند

ای نوح اگر دست برنداری هرآینه از بیرون راندگان خواهی بود).

ایشان آیات ۹ تا ۱۳ سوره مبارکه ابراهیم را قرینه بر این مطلب می گیرد که در اینجا معنی رجم اخراج است، چرا که در آن آیات تصریح شده است که قوم نوح به او گفتند تو را اخراج می کنیم:

۱- احمد قابل، "بررسی حکم رجم - قسمت اول"، www.ghabel.net، (۸۹/۱۲/۲۸).

۲- آل عمران، ۳۶:..... وَ إِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَ ذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ؛

حجر، ۱۷: وَ حَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ؛

حجر، ۳۴: قَالَ فَأَخْرِجْ مِنْهَا فَأَنَّكَ رَجِيمٌ ؛

نحل، ۹۸: فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ؛

ص، ۷۷: قَالَ فَأَخْرِجْ مِنْهَا فَأَنَّكَ رَجِيمٌ ؛

تکویر، ۲۵: وَ مَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ.

«أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَ عَادٍ وَ ثَمُودَ وَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَ قَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَ إِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ (٩) قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَلْفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفَرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُوَخِّرَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ (١٠) قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ مَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ عَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (١١) وَ مَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَىٰ اللَّهِ وَ قَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا وَ لَنَضْمِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا وَ عَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ (١٢) وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ سَلِهْم لِنَخْرِجَنَّهُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَنَعُودَنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ (١٣)»

(آیا خبر کسانی که پیش از شما بودند: قوم نوح و عاد و ثمود، و آنان که بعد از ایشان بودند [و] کسی جز خدا از آنان آگاهی ندارد، به شما نرسیده است؟ فرستادگانشان دلایل آشکار برایشان آوردند، ولی آنان دستهایشان را [به نشانه اعتراض] بر دهانهایشان نهادند و گفتند: «ما به آنچه شما بدان مأموریت دارید کافریم، و از آنچه ما را بدان می خوانید سخت در شکیم.» (٩) پیامبرانشان گفتند: «مگر در باره خدا- پدید آورنده آسمانها و زمین- تردیدی هست؟ او شما را دعوت می کند تا پاره ای از گناهانتان را بر شما ببخشد و تا زمان معینی شما را مهلت دهد.» گفتند: «شما جز بشری مانند ما نیستید. می خواهید ما را از آنچه پدرانمان می پرستیدند باز دارید. پس برای ما حجتی آشکار بیاورید.» (١٠) پیامبرانشان به آنان گفتند: «ما جز بشری مثل شما نیستیم. ولی خدا بر هر يك از بندگانش که بخواهد منت می نهد، و ما را نرسد که جز به اذن خدا برای شما حجتی بیاوریم، و مؤمنان باید تنها بر خدا توکل کنند.» (١١) و چرا بر خدا توکل نکنیم و حال آنکه ما را به راه هایمان رهبری کرده است؟ و البته ما بر آزاری که به ما رساندید شکیبایی خواهیم کرد، و توکل کنندگان باید تنها بر خدا توکل کنند. (١٢) و کسانی که کافر شدند، به پیامبرانشان گفتند: «شما را از سرزمین خودمان بیرون خواهیم کرد مگر اینکه به کیش ما بازگردید.» پس پروردگارشان به آنان وحی کرد که حتماً ستمگران را هلاک خواهیم کرد. (١٣))

بکار بردن لفظ رجم، در موضوع تهدید شدن پیامبر از سوی قوم خود در پنج آیه دیگر نیز وجود دارد که از نظر ایشان آیات مذکور در فوق، قرینه اراده معنی "اخراج" از عنوان "رجم" در تمامی آن موارد است. چرا که در اینجا تصریح شده است قوم نوح و اقوام پیامبران بعد از او به آنها

گفتند اگر به آیین ما بازگردید شما را "اخراج" می‌کنیم، پس در جایی هم که می‌گویید: اگر دست بر نداری تو را رجم می‌کنیم، مقصود همان "اخراج" است:

۳- «رَجَمْنَا»: «قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَعُهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَا رَهْطًا لَرَجْمِنَاكَ» (هود، ۹۱)؛ گفتند: «ای شعیب! بسیاری از آنچه را که می‌گویی نمی‌فهمیم، و واقعاً تو را در میان خود ضعیف می‌بینیم، و اگر خاندانت نبودند تو را اخراج می‌کردیم.»
در مورد این آیه قرینه دیگری نیز از سوره اعراف وجود دارد: «لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا» (اعراف، ۸۸)؛ (یا تو و هم‌کیشانان را اخراج می‌کنیم و یا باید به باورهای ما برگردید.)

۴- «يَرْجُمُونَ»: «إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ» (کهف، ۲۰)؛ همانا آنان اگر بر شما چیره شوند اخراجتان میکنند یا شما را وادار میکنند که به باورهایشان برگردید.

۵- «تَرْجُمُونَ»: در سوره دخان از قول موسی عليه السلام می‌خوانیم: «وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ» (دخان، ۲۰)؛ (من به پروردگار خود و پروردگار شما پناه می‌برم اگر مرا بیرون برانید.)

۶- «أَرْجُمُ»: «قَالَ أَرَأَيْبُ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِن لَّمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا» (مریم، ۴۶)؛ (آیا تو از خدایان من رویگردانی ای ابراهیم، اگر دست برداری هر آینه تو را اخراج می‌کنم و مرا ترک کن مدتی) ابراهیم نیز در پاسخ گفت: «وَاعْتَرَلْتُكُمْ وَ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ»؛ (من شما و آنچه غیر از خدا می‌پرستید را ترک کرده و کناره می‌گیرم) که خود قرینه‌ای است بر اینکه صحبت از بیرون کردن او بوده است، نه رجم او.

۷- «تَرْجُمُ»: در آیه ۱۸ سوره "یس" از قول برخی اقوام پیشین نسبت به پیامبران آمده است: «لَئِن لَّمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَ لَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ» (یس، ۱۸)؛ (اگر دست بردارید شما را البته اخراج خواهیم کرد یا به دردناکی کیفرتان میکنیم.)

در خصوص آیه اخیر نیز قرینه دیگری وجود دارد بر اینکه مقصود از رجم سنگسار نیست چرا که قرار گرفتن «وَ لَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ» در کنار «لَنَرْجُمَنَّكُمْ» نشان می‌دهد «لَنَرْجُمَنَّكُمْ» چیزی غیر از «عذاب الیم» (کیفر دردناک) باشد درحالی که اگر مقصود از رجم در اینجا "سنگسار" باشد خود عذابی بسیار الیم است.